

DIŞ BASINDA ATATÜRK

Bilal ŐİMSİR

TÜRK TARİH KURUMU

*Bu kitap, doğumunun 100. yılı nedeni ile
Atatürk'ün kutsal anısına adanmıştır.
B.N.Ş.*

DIŞ BASINDA
ATATÜRK VE
TÜRK DEVRİMİ

Birinci Baskı: 1981

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
XXIII. Dizi - Sayı: 5¹

DIŞ BASINDA
ATATÜRK VE
TÜRK DEVRİMİ

CİLT
I
1922-1924

BİR LAİK CUMHURİYET DOĞUYOR

Hazırlayan:
Bilâl N. ŞİMŞİR

2. Baskı

ANKARA, 2019

Dış basında Atatürk ve Türk devrimi. Cilt I, 1922-1924 : bir laik Cumhuriyet doğuyor = Presse étrangère sur Atatürk et la révolution Turque. Volume I, 1922-1924 : la naissance d'une république laïque / |c hazırlayan Bilâl N. Şimşir. — 2. baskı. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2019.

lxviii, 890 s. ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XXIII. Dizi-Sayı: 5¹)

İndeks var.

ISBN 978 - 975 - 17 - 4391 - 6

1. Atatürk, Mustafa Kemal, 1881-1938 _ Siyasal ve sosyal görüşler _ Dış kamuoyu. 2. Türkiye _ Tarih _ Kurtuluş Savaşı, 1919-1923 _ Dış kamuoyu. I. E.a. II. E.a.: Cilt I, 1922-1924 : bir laik Cumhuriyet doğuyor. III. E.a.: Presse étrangère sur Atatürk et la révolution Turque. Volume I, 1922-1924 : la naissance d'une république laïque. IV. Şimşir, Bilâl Niyazi, 1933- hazırlayan. V. Dizi.

956.102

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulu'nun 24.10.2019 tarih ve 784/9 sayılı kararı gereği 2000 adet basılmıştır.

ISBN: 978-975-17-4391-6

Kapak Tasarım: Emine ÇAKIR

Baskı:

Neyir Matbaacılık

Matbaacılar Sitesi 1341. cd. No: 62

İvedik - Yenimahalle / Ankara

Tel: 0312 395 53 00 Fax: 0312 395 84 20

CONSEIL SUPRÊME D'ATATÜRK POUR CULTURE, LANGUE ET HISTOIRE
PUBLICATIONS DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE
SERIE XXIII - No. 5¹

PRESSE ETRANGÈRE SUR ATATÜRK ET LA RÉVOLUTION TURQUE

VOLUME
I
1922-1924

LA NAISSANCE D'UNE RÉPUBLIQUE LAÏQUE

Éd. par.
Bilâl N. ŞİMŞİR

ANKARA, 2019

İ Ç İ N D E K İ L E R

Önsöz	IX
Yazıların listesi	XXI
Yazılar	1
Eylül 1922 (No. 1-12)	5
Ekim ” (No. 13-25)	39
Kasım ” (No. 26-60)	75
Aralık ” (No. 61-67)	162
Ocak 1923 (No. 68-84)	184
Şubat ” (No. 85-88)	218
Mart ” (No. 89-94)	229
Nisan ” (No. 95)	242
Mayıs ” (No. 96-97)	245
Haziran ” (No. 98-101)	249
Temmuz ” (No. 102-109)	257
Ağustos ” (No. 110-112)	272
Eylül ” (No. 113)	282
Ekim ” (No. 114-129)	286
Kasım ” (No. 130-134)	309
Aralık ” (No. 135-140)	322
Ocak 1924 (No. 141-155)	341
Şubat ” (No. 156-159)	383
Mart ” (No. 160-384)	389
Nisan ” (No. 385-392)	772
Mayıs ” (No. 393-394)	780
Temmuz ” (No. 395)	783
Ağustos ” (No. 396-406)	785

Eylül	1924	(No. 407-413)		806
Ekim	”	(No. 414-418)		823
Kasım	”	(No. 419-425)		837
Aralık	”	(No. 426-427)		855
Gazete adlarına göre yazılar				861
Yazar (ve demeç veren) adlarına göre yazılar ...				863
Ülkelere göre gazeteler ve yazılar				864
Dizinler				867
	Kişi adları dizini			869
	Yer adları dizini			879
Düzeltilmeler				881

Ö N S Ö Z

Atatürk'ün doğumunun yüzüncü yılı dolayısıyla, Türk Devrimi'nin dış basındaki yankılarının araştırılması kararlaştırılmıştı. Böyle bir araştırma görevi Türk Tarih Kurumu'nca bana verildi. Severe üstlendiğim bu onurlu görevi gücümün yettiği kadar yerine getirmeye çalıştım.

Gücümün yettiği kadar diyorum, çünkü böyle bir araştırmayı hakkıyla başarabilmek insanın gücünü aşıyor. Türk Devrimi yakın çağın büyük bir olayıdır. Bunun dış basındaki yankıları pek geniş olmuştur. Dış basın ise uçsuz bucaksız bir araştırma alanıdır. Dünyanın belli başlı gazetelerini bulup baştan sona tarayabilmek bile uzun yıllar ister. Kaldı ki, toplanacak yazıların tümünü yayınlatabilmek de bugün için bir sorun olurdu. Bu nedenlerle, araştırmam ister istemez sınırlı kaldı. Avrupa gazeteleri dışına pek taşamadım. Hiçbir Avrupa gazetesini tüketebildiğimi de söyleyemem. Değişik görüşlerden örnekler vermeye çalıştım. Çeşitli gazetelerden ilginç gördüğüm birkaç yazı alıp geçtim. Pek çok yazıyı da atlardım. Avrupa basını dışına ise hemen hemen hiç uzanamadım. Türk Devrimi'nin ezilen halklar üzerindeki etkisini aydınlatabilmek bakımından, Asya ve Afrika gazetelerini taramak yerinde olurdu. Bunu yapamadım. Amerika, Asya ve Afrika basınından bu cilde alınan yazıların sayısı bir düzineyi geçmiyor.

Yine de dış basından pek çok yazı derleyebildim. Yalnız bu birinci ciltte, 17 yabancı ülkenin 147 değişik gazetesinden alınmış 427 yazı vardır. Yazıların üçte biri imzalı, üçte ikisi imzasızdır. İmzasız olanların bir bölümü başyazılardır. O yıllarda Paris'te yayınlanan *Le Temps*, Londra'da çıkan *The Times* gibi büyük gazetelerden başyazılar aldım. İmzalarıyla yazılar yayınlamış olanlar arasında tanınmış devlet adamları, yazarlar, gazeteciler görülüyor. İngiltere ve Fransa eski Başbakanlarından Lloyd George ve Edouard Herriot, ünlü yazar Claude Farrère ve Arnold J. Toynbee, Atatürk üzerine kitapları bulunan Paul Gentizon, Jean Mélia, Philippe de Zara gibi gazeteciler ve yazarlar, Türk Devrimi üzerine imzalarıyla gazetelere yazılar yazmışlardır. Kitapta, renk renk yüz kadar değişik imza yanyana getirilmiştir.

Yazıların yanı sıra kitapta çeşitli demeçler de yer alıyor. Örneğin son Halife Abdülmecid Efendi'nin o yıllarda yabancı gazetelerde beş demecine, İsmet İnönü'nün on demecine rastlanmış ve bunlar, burada bir araya getirilmiştir. Aynı dönemde Atatürk'ün yabancı gazetecilere verdiği sekiz

önemli demecin de asılları bu ciltte toplanmıştır. (Bkz. No. 8, 13, 68, 79, 114, 390, 411 ve 414).

Yüz elli kadar değişik gazetenin dağınık sütunlarından derlenmiş dört yüzü aşkın yazının bir arada gözden geçirilmesi ilginç olacaktır, sanırım. Bu yazılar, hiç değilse Avrupa basınında Türk Devrimi'nin nasıl yankılar yapmış olduğu, o yıllarda yeni Türkiye'nin dıştaki görüntüsü konusunda okuyucuya genel bir fikir verecektir. Umarım, kitap, Atatürk ve Türk Devrimi üzerine yapılacak araştırmalarda güvenilir bir kaynak olarak da kullanılabilir. Kitaptaki yazılar birer belgedir ve resmi arşiv belgelerini tamamlar.

Kitaptan yararlanmayı kolaylaştırmak için, yazıların bir listesi, iki dilde başlıkları verildi. Genel indeksle yetinilmeyip kitaba beş dizin eklendi. Dil sorunu da bir ölçüde çözümlendi: On yedi ülke basınından alınmış olan yazıların asılları, on iki yabancı dilde yayınlanmıştı. Bu bir düzine değişik dil, Fransızcaya veya İngilizceye, yani iki büyük dile indirgendi. Türkiye'de ve dünyada yaygın olan bu iki dil ile hem Türk, hem yabancı araştırmacılar kitaptan yararlanabilirler, diye düşünüldü.

Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi'nin bu ilk cildi, Türk Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasından başlar. Türk Devrimi'nin yirmi sekiz aylık bir dönemini kapsar. 9 Eylül 1922'den 1924 yılı sonuna kadar gelir.

Yoğun bir dönemdir bu yirmi sekiz ay. Dünyanın gözleri sürekli Türkiye üzerindedir. Önemli olaylar birbirini kovalar. Manşetlik haberler çıkar Türkiye'den. Dış basın bunları yakından izler ve yorumlar.

9 Eylül 1922'de işgalci Yunan ordusu İzmir'de denize dökülmüştür. Türk zaferi emperyalist planları bozmuştur. İngiliz basını kaygılıdır, kışkırtıcı yayınlar yapar. "Türk Zaferi" değil de "Yunan Yenilgisi" diye başlıklar atar. Türk ordusu, İzmir'i ve Bursa'yı kurtardıktan sonra, başkent İstanbul'u ve Trakya'yı da kurtarmak üzere ileri yürür. İki koldan Boğazlar bölgesine yaklaşır. İngiltere'nin başındaki Lloyd George Hükümeti ve bir bölüm İngiliz basını, Misak-ı Milli topraklarını düşmandan kurtarmayı amaçlayan Türk ordusunu Avrupa barışı için bir tehlike imiş gibi göstermeye çalışırlar. Türk askeri Boğazlar bölgesine girer ve oradan Trakya'ya atlarsa, sanki Boğazların güvenliği ve Avrupa barışı allak - bulak olacakmış gibi bir hava yaratılmak istenir. Boğazlar bölgesinin "ta-rafsız" olduğu, Türk askerinin buraya adım atamayacağı ileri sürülür. Başbakan Lloyd George, Balkan Devletlerine, Dominyonlara ve Müttefiklerine çağrıda bulunur; Türk ordusuna karşı Boğazları "savunmak" için hemen asker göndermelerini ister. Türk askerini silahla durdurmaya kal-

kışır. Çanakkale'ye İngiliz askeri yığılır. Yenik Yunan ordusunu kovalamakta olan Türk ordusunun karşısına bu kez İngiliz askeri dikilir. Türk-Yunan savaşı biterken bir Türk-İngiliz silahlı çatışması tehlikesi belirir. . .

Fransız basını, bu İngiliz manevrasını başından sezer ve Lloyd George Hükümetinin savaş kışkırtıcılığını ortaya serer, eleştirir. Paris'in etkin gazetesi *Le Temps*, üstüste başyazılar yayımlar. Mustafa Kemal Paşa'nın saldırgan emeller beslemediğini, çok önceden dünyaya duyurulmuş olan Misak-ı Milli sınırlarını kurtarmaya çalıştığını belirtir. Lloyd George Hükümetinin ise Mustafa Kemal'e engel olmaya, Türk-Yunan savaşına başkalarını da sürüklemeye ve savaşı genişletmeye çalıştığını vurgular. Barışa doğru gidileceği bir sırada savaş kışkırtıcılığı yapmanın yanlış olduğunu yazar. Bu arada Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın *Chicago Tribune* gazetesine verdiği önemli bir demeç, İngiltere'de de yayımlanır ve epeyce etkili olur (No. 8). Amerikan ve Sovyet gazeteleri de devreye girer. Lloyd George Hükümetinin tutumu yüzünden ortaya çıkan bunalım konusunda görüşlerini belirtirler. Büyük Zaferden Mudanya Konferansı'na kadar süren yaklaşık bir aylık o gergin dönemin dış basında nasıl yankılar yaptığı az çok aydınlanır. (Bkz. No. 1-16).

Bir hafta süren çetin Mudanya görüşmeleri ve bırakışma anlaşması üzerine de kitapta beş-altı yazı bulunmaktadır. Bunların hemen hepsi Fransız basınından alınmıştır. Mudanya Konferansı'na, Fransız politikacısı Franklin - Bouillon da gözlemci olarak katılmıştır. Konferans öncesinin bunalımlı günlerinde çabucak Paris'ten İzmir'e gönderilen, orada Başkumandan Mustafa Kemal Paşa ile uzun uzun görüşen ve sonra Mudanya'ya giden Franklin - Bouillon, Paris'e dönünce bir basın toplantısı yapar. "Dünya, barışı Mustafa Kemal Paşa'ya borçludur" der. Türk ordusu savaşı sürdürebilecek güçte iken ve savaşa doğru itilirken, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın barışçılığı sayesinde bırakışmanın yapılabildiğini belirtir. "Ben buna tanık oldum ve hiç kimse beni yalanlayamaz" diye ekler. (No. 25).

Mudanya bırakışmasının imzalanması ile Lozan Barış Konferansı'nın toplanması arasındaki günler de dolu günlerdir. Barış konferansına Ankara Hükümeti ile birlikte İstanbul Hükümetinin de çağırılmak istenmesi üzerine, Saltanata ve İstanbul Hükümetine son verilir. Altı yüzyıllık Osmanlı saltanatı tarihe karışır. Halifelik ile saltanat birbirlerinden ayrılır. Son Halife - Padişah Vahdettin'in padişahlığına son verilir, yalnız halifeliği bırakılır. Bu önemli devrimin dış basında yankıları sürerken, Vahdettin'in bir İngiliz savaş gemisiyle yurt dışına kaçtığı duyulur. Türkiye Büyük Millet Meclisi bu kez Vahdettin'in halifeliğine de son verir ve onun yerine Prens Abdülmecid Efendi'yi Halife seçer. Dış basın bu olayları merakla izler. Yabancı gazeteciler için, özellikle Türkiye işlerinde azçok

uzmanlaşmış yazarlar için, pek önemli ve heyecanlı gelişmelerdir bunlar. Osmanlı saltanatının nasıl tarihe karıştığı üzerine dış basında epeyce ilginç yazılar görülür.

Lozan Barış Konferansı'nın hazırlıkları da dış basında önemli bir aktüalite konusuydu. Birinci Dünya Savaşı'na son veren barış antlaşmalarının hepsi 1919-1920 yıllarında imzalanmış, geriye, kala kala Türklerle yapılacak barış kalmıştı. Lozan Barış Konferansı, Büyük Savaş sonrasının son barış konferansıydı ve büyük bir konferans olacaktı. Dış basın için çok yönden ilginçti. Lozan'da tarihsel "Doğu Sorunu" (Şark Meselesi) son kez konferans masasına serilecekti. Konferansın resmi adı da "Yakın Doğu Sorunları Üzerine Lozan Konferansı" idi. Binbir sorun bir arada görüşülecek, çözümlenecekti. Lozan'da bir imparatorluğun tasfiyesi yapılacak, "defteri dürülecek" idi. Bu imparatorluğun yıkıntıları üzerine doğan yeni Türkiye'nin ulusal sınırları ve bu sınırlar içinde tam bağımsızlığı onaylanacaktı. Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış olan Türkler, Lozan'a muzaffer olarak gidiyorlardı. Konferans'ta ne söyleyecekler, ne isteyecekler; ne verip ne alacaklardı? Türkiye Başdelegesi İsmet Paşa, Türkiye'den yola çıktığından beri, yabancı gazetecilerce yolu gözlenen bir kişiydi. İsmet Paşa, konferansa katılmak üzere zamanında İsviçre'ye varmış, ama son anda konferansın açılışının bir hafta kadar ertelenmiş olduğunu öğrenmişti. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Türkiye'ye karşı konferansta ortak bir cephe oluşturabilmek için Fransa ile ikili görüşmeler yapmak gereğini duymuş, konferansın toplanmasını geri bırakmıştı. Türk Başdelegesi bu geciktirmeyi nasıl görüyor ve nasıl yorumluyordu? Gazetecilerin merak ettikleri konulardan biri de bu olmuştu. İsmet Paşa, konferansın geciktirilmesinden yararlanarak İsviçre'den Paris'e gitmiş, orada Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Poincaré ile görüşmüş ve basına demeçler vermiştir. Paşa'nın bu gezisi ve demeçleri Paris gazetelerinin sütunlarını doldurmuştur. Kimi gazeteler, "İsmet Paşa, İngiliz notasıyla aynı zamanda Paris'e geldi..." gibi başlıklar atmışlardır. Lord Curzon, konferans arifesinde Fransa'yı İngiltere'ye iyice yaklaştırebilmek ve konferansta Türklere karşı ortak bir tutum izlenmesini sağlayabilmek amacıyla, Fransa'ya bir muhtıra iletmişti¹. İsmet Paşa tam o sırada Paris'e varmıştı. Paşa'nın bu gezisi üzerine Fransız ve İsviçre gazetelerinde görülen belli başlı yazılar bu ciltte toplanmıştır.

Lozan Barış Konferansı, 20 Kasım 1922 günü törenle açılmış, ertesi gün çalışmalarına başlamış, iki ay kadar çalıştıktan sonra, 4 Şubat 1923'te kesintiye uğramış ve 23 Nisanda yeniden toplanmıştır. Lozan Barış Antlaşması 24 Temmuz 1923 günü imzalanmıştır. Demek ki, konferansın açılı-

¹ Bkz. *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, First series, vol. XVIII, London: 1972, pp. 272-274, Nos. 192, 193.

şından barış antlaşmasının imzalanmasına kadar sekiz ay geçmiştir. Kesinti dönemiyle birlikte “Lozan günleri”, sekiz ay sürmüştür. Savaş ile barış arasında geçen gergin bir dönemdir bu sekiz ay. Zaman zaman konferansın çıkmaza gireceğı, savaşın yeniden başlayabileceğı kaygısı duyulmuştur. Türk delegeleri pek çetin direnişlerle karşılaşmışlardır. Türkiye’nin ulusal sınırlar içinde tam bağımsızlığını Batılılara kabul ettirebilmek hiç de kolay olmamıştır. Toprak sorunları, Boğazlar sorunu, kapitülasyonlar, Osmanlı borçları konferansın büyük sorunlarıydı. Kapitülasyonlar ve hele Osmanlı borçlarının ödenmesi konularında Türk delegeleri, en çetin direniş Fransızlardan görmüşlerdir. Kurtuluş Savaşı’nın son döneminde Ankara Hükümetine karşı oldukça dost görünen Fransa, Lozan’da tam bir dönüş yapmış, İngiltere gibi uzlaşmaz biçimde Türkiye’nin karşısına dikilmiştir. Müttefikler, konferansı kesintiye uğratacak kadar ileri gitmişler, Türkiye’nin direncini son kerteye dek denemişlerdir.

Fransız Hükümetinin tutumuna paralel olarak, Fransız basını da Lozan günlerinde genellikle Türkiye’ye karşı dönmüştür. O günlerin gazetelerinden bu cilde alınan yazılar, Fransız basınındaki havayı yansıtır. Örneğın, Fransızların dönekliğine değınmiş olan Türkiye’nin Paris Temsilcisi Ahmet Ferid (Tek) Bey, Fransız gazetelerinin pek ağır saldırılarına uğramış (No. 76) ve bir daha geri dönmek üzere Fransa’yı terketmek durumunda kalmıştır.

Dış basın Lozan günlerini hem İsviçre’den hem de Türkiye’den izlemiştir. Belli başlı gazeteler, o günlerde hem Lozan’da, hem de Ankara ve İstanbul’da muhabirler bulundurmışlardır. Lozan dönemi üzerine bu cilde alınan altmış kadar yazının yarısı konferans görüşmeleri ve barış antlaşmasıyla, öteki yarısı da Türkiye’nin iç işleriyle ilgilidir. Yabancı gazeteler, o günlerde, Ankara’nın ve Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin havası, Mustafa Kemal Paşa’nın yurt gezileri, halifelığın durumu ve geleceğı, İzmir İktisat Kongresi, milletvekili seçimleri, İkinci dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi, yurt dışına kaçmış olan son Osmanlı Padişahı Vahdettin, Türkiye’de muhalefet kıpırdanışları gibi konularda epeyce yazılar yazmışlar, savaş sonrasında yeni Türkiye’nin nereye gideceğini merakla araştırmışlardır. Mustafa Kemal Paşa’dan, İsmet Paşa’dan demeçler alıp yayınlamışlardır.

Lozan Barış Antlaşması dış basında çeşitli biçimde yorumlanmıştır. Birçok yabancı gazete, barış antlaşmasını Türklerin bir zaferi gibi görmüşlerdir. Ne var ki, bu Türk zaferini Batılılar bir türlü içlerine sindiremezler. Türkiye Büyük Millet Meclisi, imzalanmasından bir ay sonra barış antlaşmasını onaylar. Öteki imzacı Devletler ise antlaşmayı bir türlü parlamentolarından geçiremezler. Özellikle Fransa’da Lozan Barışı’na karşı bir çeşit kampanya açılır. Fransız gazetelerinin, hepsi değilse bile önemli

bir bölümü andlaşmaya karşı ateş püskürürler, bunu uygulatmamaya kararlı görünürler. Sanki barış antlaşması uygulanmamak üzere imzalanmış bir belge imiş gibi davranırlar. Aylar geçip gider. Tartışmalar 1924 yılına da taşar. Lozan Barış Antlaşması, imzalanmasından ancak bir yıl sonra tam olarak yürürlüğe konabilir. Kitapta o günlerin tartışmalarından örnekler bulunacaktır.

Lozan Barış Antlaşması üzerine dış çevrelerde tartışmalar süredursun, Türkiye kendi işine bakar. Devrimci atılımları sürdürmek için barış antlaşmasının yürürlüğe girmesi beklenmez. 1923 Ekim başında İtilâf Devletleri askerleri başkent İstanbul'u boşaltırlar. Türkiye sınırları içinde artık hiçbir yabancı asker kalmamıştır. Türk askerinin İstanbul'a girişinden hemen sonra, Ekim 1923'te, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden bir yasa geçirilir ve Ankara kenti, Türkiye Devletinin başkenti yapılır. Ankara'nın başkent oluşu, yabancıları yakından ilgilendirir. O günlerin Ankara'sı üzerine yabancı gazetelerde epeyce yazı çıkar. O yazıların bir bölümü bu ciltte bulunacaktır. 1922 yılından başlanarak kimi yabancı gazeteler, Ankara'yı yeni Türkiye'nin "gerçek başkenti" diye tanıtmışlardır. Kimileri "başkentlerin en konforsuzu" diye yermişlerdir. Kimi gazetecilerin de kafalarına şu soru takılmıştır: "Türkiye'de görevli yabancı elçilikler Ankara'ya taşınacaklar mıydı?" Bu taşınma işi bir sorun olacaktı. Özellikle İngiltere, Fransa ve İtalya gibi eski düşman devletler, yeni Türkiye'nin başkentine karşı da haksız bir direniş gösterecekler, elçiliklerini İstanbul'dan Ankara'ya taşımamak yollarını arayacaklar, taşımak durumunda kalınca da Türkiye'den ödün koparmaya çalışacaklardır. Bu cildin kapsadığı dönemde, 1924 sonuna kadar, Batılı büyük devletler henüz Ankara'da elçilik açmamış bulunuyorlardı. Başkent Ankara üzerinde tartışmalar sürüp gidiyordu. İlerki yıllarda da Ankara üzerine dış basında epeyce yazı görülecekti.

Ankara'nın başkent oluşuyla birlikte Türkiye'de cumhuriyetin duyurulması da gündeme gelmiştir. Önce Atatürk, *Neue Freie Presse* adlı Avusturya gazetesine bir demeç vermiş ve Türkiye'de cumhuriyet rejimi kurulacağını ilk kez dünyaya duyurmuştur. Bu demeç, 2 Ekim 1923 günü Viyana gazetesinde yayınlanır (No. 114) ve basında Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili yayınları başlatır. Atatürk'ün o demecinden birkaç gün sonra, kimi yabancı gazetelerde bir uydurma haber görülür. Güya cumhuriyet kurulmasına karşı Türkiye'de saltanatçı bir ayaklanma olmuştu, ama bastırılmıştı. Bu amaçlı haber çabucak yalanlanır. Türkiye'de saltanatçı bir hareket olmadığı ve yakında cumhuriyet kurulacağı açıklanır. Yabancı gazetelerde yorumlar çıkmaya başlar. Cumhuriyetin kurulmasından iki hafta kadar önce, Paris'in ünlü *Le Temps* gazetesi, "Türkiye Cumhuriyeti" başlıklı bir başyazı yayınlar (No. 122). Aynı başlıkla benzer başyazıların

Bükreş'in *L'Indépendance Roumaine* ve Tiflis'in *Zarya Vostoka* gazetelerinde de yayımlandığı görülür (No. 129, 130). Bu gazeteler, Türkiye Cumhuriyeti'ni olumlu karşılarlar. Londra'nın *The Times* gazetesi ise cumhuriyetin kurulmasını "Kemal Paşa'nın iktidarı ele geçirme girişimi" olarak yorumlar (No. 128). Dış basında "Ankara Cumhuriyeti", "Cumhuriyetin ilk adımları" gibi başlıklarla başka yazılar da çıkar...

Ama, Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşu, dış basında olağanüstü geniş yankı yapmamıştır. Tarihimizin bir dönüm noktası olan bu rejim değişikliği üzerine yabancı gazetelerde görülen yazıların sayısı, tarihsel olayın büyüklüğüyle orantılı olmamıştır. Bunun şöyle bir açıklaması yapılabilir, sanırım: Yeni Türkiye, zaten adı konmamış bir cumhuriyet rejimiyle yönetiliyordu. 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması, egemenliğin kayıtsız şartsız ulusa geçmesi ve hele 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması ile Türkiye rejimi zaten monarşiden cumhuriyete kaymış bulunuyordu. Hiç değilse 1922 Kasımından beri Türkiye'de bir "Cumhuriyet" vardı, ama bunun yasal formaliteleri tamamlanmamış, resmen duyurulması yapılmamıştı, demek pek yanlış olmaz. Cumhuriyetin duyurulmasıyla bu kez yapılan, eksik formalitelerin tamamlanması, zaten var olan rejime ad takılması idi. Yabancı basın bunu pek çarpıcı bir değişiklik gibi görmemiş olabilir. Dünya, Osmanlı saltanatının bir yıl önce tarihe karıştığını zaten biliyordu. Cumhuriyetin duyurulması üzerine şimdi geniş yayın yapmak, bilineni yeniden duyurmak olurdu. Sonra, cumhuriyetin kurulması Türkiye'nin bir iç işiydi. Yabancı ülkelere bunun doğrudan dokunan bir yanı pek yoktu. Üstelik bu değişiklik, olaysız ve sarsıntısız gerçekleşmişti. Cumhuriyetin doğuşu gerçi Türkiye'de top atışlarıyla duyurulmuş, coşkuyla kutlanmıştı; ama bunun dış dünyaya duyurulması gösterişsiz, görkemsiz olmuştu. Türkiye'de cumhuriyet rejimi kurulduğu ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanlığına seçildiği, yabancı ülkelere kısa bir nota ile duyurulmuş ve bu kadarla yetinilmişti. Atatürk, daha sonraki yıllarda yeniden Cumhurbaşkanlığına seçildiğini kendi imzasını ve Cumhurbaşkanlığı mühürünü taşıyan birer mektupla bütün yabancı Devlet Başkanlarına duyuracaktı, ama ilk seçilişinde böyle mektuplar gönderme yoluna da gitmemişti... Bütün bu nedenlerden dolayı, Türkiye'de cumhuriyetin kurulması ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın ilk kez Cumhurbaşkanlığına seçilmesi dış basında az yankı yapmıştır, denebilir.

Buna karşılık halifeliğin kaldırılması, dış basında çok geniş yankılar yapmıştır. Yabancı gazeteler, günlerce, haftalarca bu devrim üzerinde durmuşlardır. Cumhuriyetin kurulması Türkiye'nin bir iç işi olarak görüldüğü halde, halifeliğin kaldırılması bir dünya sorunu sayılıyordu. Dış basın bunu gerçek bir devrim olarak değerlendirmişti. "Türk Devrimi"

(Révolution turque) deyimi bundan sonra daha sık kullanılır olmuştı. Türk Devrimi'ni, Fransız ve Sovyet Devrimlerinden daha köklü gören yabancı gazeteciler de olmuştur. Dünyanın gözünde, halifeliğin kaldırılması önemli bir olaydı. Bunun dıştaki yankılarını daha ayrıntılı olarak araştırmayı uygun gördüm. Yer yer taşra gazetelerine kadar uzandım. Bu konuda derleyebildiğim yazıların hemen hepsini kitaba aldım. Halifeliğin kaldırılması üzerine araştırma yapacak olanlar, kitapta bol sayıda belge bulabileceklerdir. Bu cildin yarısından çoğunu, halifeliğin kaldırılmasının dıştaki yankıları ve tepkileri oluşturuyor.

Halifelik, Mart 1924'te kaldırıldı. Ama halifelik tartışmaları daha önceden başlamıştı. Saltanat ile halifeliğin birbirlerinden ayrılmaları, Abdülmecid Efendi'nin seçimle halifelğe getirilmesi, halifelik konusunu tartışma gündemine getirmişti. Cumhuriyetin kurulması üzerine kimi tutucuların ve karşıtların halifelik çevresinde kümeleşmeye kalkışmaları, yeni rejime bir karşıt cephe oluşturma eğilimleri, halifelik üzerindeki tartışmaları yeniden kızıştırmıştır. Cumhuriyet ile halifeliğin bağdaşamayacağı, halifeliğin, Cumhuriyete karşı olanların bir merkezi durumuna getirilebileceği ve yabancıların da Türkiye'nin içişlerine karışmalarına neden olabileceği giderek sezilmeye başlanmıştı. Bu arada Ağa Han ile Emir Ali'nin Başvekil İsmet Paşa'ya gönderdikleri ortak mektubun kimi karşıt İstanbul gazetelerinde yayınlanması, sanki bardağı taşırmıştı. Olay yaratan bu mektubun İngilizce aslını arşivde bulup bu kitaba aldım (No. 134).

1924 yılının Ocak ve Şubat aylarında halifelik tartışmaları sürer. Kimi yabancı gazeteler, "Halifenin yetkileri Papaninkilerden daha az olamaz" buyururlar (No. 142). Kimileri, İngiliz emperyalizminin halifeliği kendi emelleri doğrultusunda kullanmak istediğine değinirler (No. 150). Endonezya Müslümanlarını sömürmekte olan Hollanda da halifelik konusuna eğilir (No. 151 ve 152). Bir Arap gazetesi, halifelik yüzünden yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin bir bunalım içine düştüğünü yazar (No. 154). Bir başka Arap gazetesi, Hicaz Kralı Hüseyin'in halife olma emeline değinir (No. 156). Mart ayı yaklaşırken artık "halifeliğin kaldırılması" açıkça söz konusu edilir (No. 157, 158 ve 159)...

Sonunda, halifeliğin kaldırıldığı haberi, dünyayı yerinden sıçratır. İngiliz gazetelerinin deyimiyle, "bomba gibi" patlar. Sanki yer yerinden oynar. Dış basının zembereği boşanır, dili çözülür. İlk günün haber-yazı başlıklarından birkaç örnek: "Halifelik kalkıyor. İslam dünyasında bomba etkisi" – "Halife İsviçre yolunda kaybolup gidiyor. Hindistan Müslümanlarında şaşkınlık" – "Mustafa Kemal'in şaşırtıcı politikası. Hindistan'da yarattığı etki" – "Halifenin devrilmesi oylandı. Halifelik makamı kaldırılıyor. Haber, Hindistan'da bomba gibi patladı. İtalyan yorumuna

göre, İngiltere'ye şans doğuyor"... İkinci gün İngiliz gazetelerinde şöyle başlıklar görülür: "Halifeliğin sonu. Müslümanların başı Türkiye'den kovuldu, İsviçre yolunu tuttu". – "Peygamberin halefi... Halife ve 35 prenses Mısır'a gidecekler" – "Halife tahttan indirildi. Gece yarısında hüznü sahne. Son tören ve İsviçre'ye özel tren". – "Halife İstanbul'dan kovuldu. Sabaha karşı saat ikide tahttan indirildi. Kent dışına sürüldü. Kemal Paşa'nın saygısızlığı". – "Halife devrildi. Taht odasında bir sahne. Geceleyin kovuldu. Hindistan'da üzüntü... 'Siyasal gaf'. Emir Ali'nin görüşü: 'Uygarlık için felaket'..."

Bu son başlık, Londra'nın ağırbaşlı *The Times* gazetesindedir. Başta İngiliz gazeteleri olmak üzere, Batı Avrupa basını olayı adamakıllı dramatize eder ve sömürür. Halifelik işi, uluslararası siyasal propaganda ve entrika konusu yapılır. Yoğun bir basın kampanyası başlatırlar. Genç Türkiye Cumhuriyeti gözden düşürülmek, hırpalanmak istenir. "Türk dostu" bilinen Claude Farrère bile yaman bir hilafetçi kesilir ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ağır biçimde saldırır (No. 221). İslam dünyası laikleşen Türkiye Cumhuriyetine karşı iyice kıskırtılır. Emperyalist ülkelerin her biri olaydan kendilerine çıkar sağlamak peşindedir. Halifelik konusunu kendi emelleri doğrultusunda sömürürler. Kimileri düşük Halife Abdülmecid Efendi'ye kanat germek isterler. Kimileri, gün bugündür diyerek yeni halife adayları çıkarırlar. Bir anda çeşitli halife adaylarından söz edilmeye başlanır. İslam ülkeleri, halifelik yüzünde birbirlerine düşürülmek istenir ve düşürülür. Doğu Bengal'den Fas'a kadar İslam dünyası karıştırılır, kıskırtılır ve bulandırılır.

İşin özüne parmak basanlar, Türk Devrimi üzerine değerli yazılar yayınlayanlar da görülür. Kimi serinkanlı yazarlar, "Halifeliğin kaldırılması, Türk Devrimi'nin mantıksal sonucudur" derler. Kimi Fransız gazeteleri, "Laik Türkiye", "Laikleşen yeni Türkiye" diye başlıklar atarlar. Halifeliğin kaldırılışıyla "İslam dünyasında yeni bir çağ başlıyor" diye yazarlar. Ama anlaşılan odur ki, böyle bir "yeni çağ"ın doğuşu, Batıda genellikle kaygı yaratmıştır. Kolonyalist ülkeleri düşündürmüş, ürküt-müştür. Kısa sürede olayı sömürebiliyorlardı. Ama uzun sürede halifeliğin kaldırılması, sömürge imparatorluklarının yararına değil, zararına olabilecek gibi görünüyordu. O güne kadar İslam dünyasının dikkatleri halifelik üzerine çekilip saptırılmıştı ve o günlerde de saptırılıyordu. Dünya müslümanları, halife çevresinde birleşmek gibi bir ütopya ile uyuşturulmuşlardı. Bundan böyle müslümanlar halifelik üzerinde kafa yormayı bir kenara itip uyanırlarsa, o zaman özgürlük ve ulusal bağımsızlık yoluna dökülebilirlerdi. Laik Türkiye, ezilen İslam dünyasına yol gösterici oluyordu. Açılan yeni çağ, ulusal bağımsızlık çağı olacaktı. Bu olasılık emperyalist ülkeleri ürkütüyordu. Bir Fransız gazetesi

kaygıyla soruyordu : “İslam ülkeleri için, Ankara’nın milliyetçi ve laik demokrasisi, Boğaziçinin uyuklayan teokrasısından çok daha güçlü ve çok daha tehlikeli bir çekim merkezi olmuyor mu?” (No. 189).

Halifelik konusunda dış basının geniş yayın yaptığı o günlerde, Hindistan’dan ve Mısır’dan Atatürk’e birkaç telgraf da çekilmiş ve halifeliğin kaldırılması kararından vazgeçilmesi istenmişti. Atatürk o telgraflara ortak bir telgrafla karşılık vermiş, halifeliği kaldıran yasayı bildirdikten sonra şunları söylemiştir:

“Filhakika Hilâfetten maksat Hükûmettir. Türkiye Hükûmet-i Cumhuriyesinin yanında ayrıca bir Hilâfet makamının mevcudiyeti, Türkiye’nin dahili ve harici vahdet-i siyasiyesini ihlâl ettiği sabittir.

“Diğer taraftan, asırlardan beri cihanda bir tek Hükûmet-i islâmiye esasını tahakkuk ettirmek için muhafaza edilmiş olan makam-ı Hilâfet, maksadını hiçbir zaman tahakkuk ettirememiş, bilâkis müslümanlar arasında daimî vesile-i nifak ve şıkkak olmuştur. Halbu ki, menfaat-i hakikiye, heyet-i içtimaiyelerin Hükûmet-i müstakile teşkil etmelerini esas olarak kabul etmektedir. Müslüman milletler arasında rabita-i maneviye ve hakikiye “İnnemel mümini ve uhuvete” âyet-i celilesi mezmunundadır.”²

Bu telgraf, tarihsel bir mesaj niteliği de taşımaktadır. Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti ile bağdaşmayan halifelik makamının, İslam dünyasında birleştirici değil, tersine, bölücü bir rol oynadığını belirttikten sonra, Hind ve Mısır müslümanlarına ulusal bağımsızlık yolunu gösteriyordu. “Toplumların gerçek çıkarları, bağımsız devlet kurmalarındadır” diyordu. Asya ve Afrika aydınları, Atatürk’ün bu mesajını kavrayacaklar, bağımsızlık yolunda koşacaklardı. Halifesiz geçen elli yıl, ezilen uluslar için bağımsızlık çağı olacaktı. Halifeliğin kaldırılması sırasında yapılan dış yayınları ilgiyle ve ibretle okurken, Atatürk’ün bu önemli mesajını da anımsamak yerinde olur, kanısındayım.

Kitapta, Türk Devrimi’nin ilk dönemi üzerine ilginç, değerli ve düşündürücü pek çok yazı bulunacaktır. Meraklı araştırmacılar bu yazılardan yeni düşünceler üretebilirler. Tümüyle bu cilt, laik Türkiye Cumhuriyeti’nin doğuşunun dıştan bir görünüşüdür, denebilir.

Türk Tarih Kurumu Başkanı Sayın Ord. Prof. Enver Ziya Karal, Türk Devrimi’nin dış basındaki yankılarını araştırmaya beni hep özendirmiştir. Atatürk’ün 100. doğum yılını kutlamak amacıyla Türk Tarih

² Bu telgrafı, aslının tıpkıbasımıyla birlikte, daha önce yayınlamıştım. Bkz. Bilâl N. Şimşir, “Halifesiz 50 Yıl”, *Cumhuriyet* gazetesi, 18 Mart – 14 Nisan 1974.

Kurumu içinde kurulan Hazırlık Komitesinin sayın üyeleri, bu araştırma görevini bana vermekle çalışmalarına güvenlerini belirtmişlerdir. Türk Tarih Kurumu Genel Müdürü Sayın Uluğ İğdemir, kitabın zamanında basımını sağlamıştır. Kurumun sayın üyeleri çalışmalarımda beni sürekli yüreklendiriyorlar. Hepsine ayrı ayrı içten teşekkürlerimi sunarım.

Türk Tarih Kurumu'nun ilgili görevlileriyle Basımevi'nin sabırlı teknisyenleri bu kitabın da güzel biçimde günyüzüne çıkması için canla başla çalışmışlar ve her zaman beni güler yüzle karşılamışlardır. Kendilerine teşekkürlerimi yinelerim.

Araştırmalarım sırasında gerek yurt içinde, gerek yurt dışında, çeşitli kitaplıklara ve arşivlere girip çalışmam gerekmiş; yerli, yabancı üniversite çevreleriyle yakın ilişkilerim olmuştur. Oralarda pek çok saygıdeğer kimseden anlayış, kolaylık ve dostluk görmüşümdür. Burada teker teker adlarını sıralayamayacağım o kimselere ve dost meslektaşlara teşekkür borçluyum.

Ankara, 23 Ekim 1981

BİLÂL N. ŞİMŞİR
Türk Tarih Kurumu Üyesi